

Tudóssors 1945 után. Adalékok Alföldi András emigrációjához

A magyar ókortudomány egyik legnagyobb alakjának, Alföldi Andrásnak¹ az emigrációját, ennek okait és körülményeit már jól ismerjük Alföldy Gézának és Szilágyi János Györgynek a Budapesten tartott Alföldi emlékkonferencián elhangzott előadásaiából, melyek később tanulmány formájában is megjelentek.² Érdemes azonban ismét megvizsgálni ezt a témát különösen az újonnan előkerült levéltári források tükrében, melyek újabb adalékokat nyújtanak az okok pontosabb megértéséhez és feltárásához.

Ehhez a munkához részben a már ismert, illetve az utóbbi években előkerült, még feldolgozatlan iratanyag állt rendelkezésre. Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában és az ELTE Könyvtárának Levéltárában található jegyzőkönyvek és levelek mellett rendkívül jelentős forráscsoportot jelent a Debreceni Egyetem Klasszika-filológiai Tanszékének tulajdonában lévő Alföldi-hagyaték, amelyet Gesztelyi Tamás az 1995-ben Debrecenben rendezett Alföldi konferencián mutatott be.³ Fontos adalékokat nyújtott Alföldi András 1947 előtti magánlevelezése is, mely az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában 2006-ban vált hozzáférhetővé.⁴ Ezek segítségével nemcsak az emigráció okainak és körülményei-

- 1 Alföldi András életművének feldolgozására a Gödöllő-Máriabesnyői Attraktor Kiadó kötött szerződést az örökösökkel. Az életmű feldolgozásához az OTKA nyújtott anyagi segítséget. OTKA T 048358 „Alföldi András és életműve”.
- 2 Alföldy Géza: Ein Ungar in der Emigration: Andreas Alföldi 1947–1981. In: *Konferenz zum Gedenken des hundertsten Geburtstages von Andreas Alföldi (1895–1981)* (Borhy László). DissPann III. 5. Budapest, 1999. 14–19. ill. Szilágyi János György: Alföldi András és a magyar ókortudomány. In: Uo. 45–51; ugyanez Szilágyi János György: *Szirénzene. Ókortudományi Tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 405–414. A magyar értelmiség emigrációtörténetéhez általában lásd Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*. Európa Kiadó, Budapest, 1989.
- 3 Gesztelyi Tamás: Alföldi-Reliquien an der Universität Debrecen. Orationes et studia a discipulis admiratoribusque Andree Alföldi dicata atque lecta in colloquio habito ann. MCMXCVI exacto saeculo ab ortu professoris doctissimi nec non revolutis XV annis ab eiusdem morte. *Acta Classica Universitatis Debreceniensis* Tom. XXXIII. 1997. (Debrecen 1998); magyarul: Gesztelyi Tamás: Alföldi-relikviák a debreceni egyetemen. *Debreceni Szemle* 5, 1997/1, 114–116. A hagyaték rendelkezésemre bocsátásáért ezúttal is szeretném kifejezni neki hálás köszönetemet.
- 4 Ezekért Szita Gábornak, Karsay Orsolyának és Földesi Ferencnek szeretném kifejezni köszö-

DEBRECENI SZEMLE

Debrecen és a régió tudományos műhelyeinek folyóirata

XV. ÉVF. 4. SZÁM

ÚJ FOLYAM

2007. OKTÓBER

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- Sohajda Zoltán*: A szürkehályog-sebészet fejlődése. Múlt, jelen és jövő 443
Czeglédi Pál: Edmund Phelps, 2006 közgazdasági Nobel-díjasa 448
Gaál Botond: A „káánaáni nyelv” és a református teológiai nyelvújítás 453
Varga Norbert: A közigazgatási reform és a helyi politika viszonya Debrecenben és Szegeden (1870–1872) 466
Forisek Péter: Tudóssors 1945 után. Adalékok Alföldi András emigrációjához 476

80 ÉVES A DEBRECENI SZEMLE

- Köszöntők*: Berényi Dénes, Halász János, Nagy János, Bitskey István 491
A folyóiratok bemutatkozása:
Kulcsár-Szabó Ernő: A közléség távlatai. Debreceni folyóiratok az ezredfordulón . 498
Imre László: Debreceni folyóiratok kultúráért, tudományért. (A Debreceni Szemle jubileumán) 506
ifj. Barta János: A Debreceni Szemle jubileumára 514
Aczél Géza: Egy folyóirat a változó világban. Töprengések a közel 60 éves Alföldről 519
Papp Imre: A Klió múltja és célkitűzései 523
Polónyi István: A Competitio folyóirat 525
S. Varga Pál: Disputálni fogunk. A város fiatal lapja, a Debreceni Disputa 528
Valastyán Tamás: Szemkőzt az emlékezettel. A Vulgo című bölcséleti folyóiratról ... 533

INTERJÚ – DOKUMENTUM

- Vértessy Sándor*: Bay Zoltán. Dokumentumok, interjúk 538

JEGYZETLAPOK

- Pusztai Gabriella*: A társadalmi tőke hatása az iskolai pályafutásra 551
Katona Gábor: A dolgok egyetemes természetéről alkotott nézetek a reneszánszban 555

Újrarendította:

Debreceni Universitas
MTA Debreceni Területi Bizottság

Szerkesztik:

ifj. Barta János *főszerkesztő*
Angi János Kovách Ádám Kovács Zoltán Pallai László

A szerkesztőség címe:

Debreceni Szemle, *Szerkesztőségi titkárság*
Debrecen, Bem tér 18/c., 4026
Tel.: (52) 417-266, Fax: (52) 413-945
E-mail: lpallai@yahoo.com
URL: <http://www.atomki.hu/debrecen/debszem/>

Kiadja:

„Debreceni Szemle” Alapítvány

Kuratórium és Szerkesztőbizottság:

Berényi Dénes, <i>elnök</i>	
Abádi Nagy Zoltán	Gaál Botond
Bazsa György	Gomba Szabolcs
Beck Mihály	Lakatos Dénes
Bitskey István	Mazsu János
	Orosz István

Megjelenik negyedévente

Előfizethető:

A szerkesztőségben vagy bankszámláján:
Debreceni Szemle Alapítvány
11625009-07950000-25000006 sz. számlán
Éves előfizetési díj 500 Ft. Külföldre (kivéve a környező országokat) 38 USD, ill. 30 EUR.

A közigazgatási reform és a helyi politika viszonya Debrecenben és Szegeden (1870–1872)

Debrecen és Szeged városára sajátos politikai nézetek voltak jellemzők. Ezek meghatározták a köztörvényhatósági törvény (1870:XLII. tc.) megvalósításának gyorsaságát, szervezettségét. Debrecen város újjászervezésének politikai előzményei egészen 1867-ig, a tisztújításig nyúlnak vissza. A városi közgyűlés a várospolitika érvényesülését szem előtt tartva többször napirendre tűzte a királyi városok ügyét, amely nagy érdeklődésre tartott számot. A közgyűlés mindenekelőtt az 1848:XXIII. tc.-re hivatkozott, amely a királyi városokat „önsorsuk felett szabadon rendelkező törvényhatóságokká” alakította át. Az ülés az „ösi alkotmány és városok autonómiájának védelmét és megerősítését” tartotta szem előtt.¹

Nagy jelentőséget tulajdonítottak a törvényhatóságok annak, hogy biztosítsák számukra a politikai jog- és hatáskör gyakorlását, „minthogy az alkotmányos gépezet kielégítő működésének nem az az egyetlen feltétele, hogy a kormány felügyeletet gyakoroljon a törvényhatóság felett, sokkal fontosabb az, hogy a törvényhatóságok is ellenőrizhessék a kormány tevékenységét.”² Oláh Károly, a debreceni ellenzék egyik vezéralakja „tömörülésre” hívta fel a városok képviselőit, hogy megbeszéljék és létrehozzák a megfelelő városátszervezési tervet. A belügyminiszter 1867-ben megkövetelte a közgyűlési jegyzőkönyvek hozzá való felterjesztését, amely más szabad királyi városokra is vonatkozott. Ezen szeptemberi határozat szerint a minisztérium felügyeleti jogot akart gyakorolni a városok felett. Ez kényesen érintette a debreceni konzervatív erők elképzeléseit. Óriási visszhangot váltott ki „az ösi municípiális jogaihoz görcsösen ragaszkodó Debrecenben.”³ Ezen rendelkezés ellent mondott az 1848:XXIII. tc. tartalmának. A közgyűlés e tekintetben kijelentette, hogy a város belügyeiben önállóan kíván cselekedni az 1848-as elvek alapján.

Debrecen képviselőit, Tisza Kálmánt, Kiss Lajost és Patay Istvánt arra utasították, hogy a város érdekeit szem előtt tartva érvényesítsék az 1848-as városi

1 *Irinyi Károly*: A politikai közgondolkodás és mentalitás Debrecenben (1867–1918). 284–294., in: Gunst Péter (szerk.): Debrecen története 1849–1919. 3. kötet. Debrecen, 1997.

2 Uo. 284.

3 Uo. 285.

önkormányzatok függetlenségét meghatározó elveket.⁴ Debrecen teljes mértékben harcolt a régi jogaiért. Figyelmeztették a belügyminisztert, hogy a városok belügyeibe ne avatkozzon be és leveleit a polgármesternek küldje meg. 1868-ban a város megtagadta a kormány újoncállítási kötelezettségét. A hajdúkerületek és a megyei közgyűlés fellépett a kormánnyal szemben. A helyi sajtó is segítette a város munkáját. Az ellenzéki véleményt kinyilvánító Alföldi Hírlap és a Debrecen című lapok is a városok önkormányzatának erősítését hangsúlyozták.

A törvényhatóságok ellenállása hozzájárult ahhoz, hogy az 1870:XLII. tc. elmentmondásosan szabályozta a városok átalakítását. A városi politika újabb színtere a törvényhatósági bizottsági közgyűlés lett. Ezen belül biztosítva volt a városok számára a felirati jog. Az országos és helyi erőviszonyok szempontjából a municípiumok jelentős jogkört kaptak a tisztújítások lebonyolítása tekintetében. A végrehajtó hatalmat a tisztviselők gyakorolták. Elmondható, hogy e jogok gyakorlata tekintetében Debrecen és Szeged önkormányzatának politikai önállósága jelentősen növekedett.

A városi közgyűlés már a törvény megalkotásakor tiltakozott a városok önálló jogkörének megsemmisítése ellen. 1870. május 4-én a közgyűlés határozatot fogadott el a törvénytervezet ellen, amelyet az országgyűlés elé terjesztettek. Debrecen kiemelt szerepet vállalt a törvény elleni harcban, mert úgy vélte, hogy a készülő jogszabály által a városok visszakerülhetnek az 1848 előtti állapotba, ami viszont a nemzeti előrehaladást gátolta volna.

Az országos és a helyi politika viszonyát meghatározta a törvényjavaslat parlamenti vitája. Ahhoz, hogy jobban megértsük a törvényhatóságok helyi politikáját a közigazgatási reformmal kapcsolatban, meg kell vizsgálnunk a részletes tárgyalás során felmerült problémák közül azokat, amelyek a legnagyobb vitát váltották ki.

A városban a Tisza-féle ellenzékhez tartozó cívisgazdákból álló csoport a virilizmus bevezetését sérelmezte leginkább, hasonlóan a szegedi polgársághoz. Ezáltal a kormányhoz hű elemek kerültek volna a városok vezető állásaiba. A közgyűlés tiltakozott a „cívis demokratizmus” értelmében a virilizmus ellen.⁵ Molnár György debreceni képviselő különösen veszélyesnek tartotta e képvise-

4 *Irinyi Károly*: A politikai közgondolkodás és mentalitás változatai Debrecenben 1867–1918. Debrecen, 2002. 36–37., *Csobán Endre–Lendvay Ferenc*: A szabadságharcotól a forradalomig. 78. in: *Csobán Endre* (szerk.): Debrecen sz. kir. Város és Hajdú vármegye. Budapest, 1940.

5 *Irinyi Károly*: i. m. 1997. 288., A virilizmust Sarlós Béla is rendkívül antidemokratikus jogintézménynek tartotta, amit a városok sem akartak elfogadni. *Sarlós Béla*: A közigazgatás polgári jellegéről. 296–297. in: *Pölöskei Ferenc, Ránki György* (szerk.): A magyarországi polgári államrendszerek. Budapest, 1981, *Uő*: Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében. Budapest, 1976. 80–83., *Irinyi Károly*: i. m. 2002. 39., *Csorba László* is ezt a jellemvonását emelte ki a virilizmusnak. *Csorba László*. A dualizmus rendszerének kiépülése és a konszolidált időszak (1867–1890). 380. in: *Gergely András* (szerk.): 19. századi magyar történelem 1790–1918. Budapest, 1998.

leti forma bevezetését a vármegyékre nézve, ahol ezzel a törvény új kiváltságos réteget teremtett volna. Ez nemcsak azt jelentette, hogy a civis gondolkodás szempontjából elitelt nagybirtokosok kerültek volna be a képviselők közé, hanem megnövekedett volna az iparosok és kereskedők túlsúlya is, amely a civismentalitással ellenkezett.⁶

A virilizmus bevezetésének megítélésében megoszlottak a vélemények az országgyűlésen.⁷ Gonda László egyenesen „osztrák–magyar örületnek” nevezte, amely ellentmond a „magyar közszellemnek”.⁸ Szerinte az alkotmányosság lát-szata alatt akarnak abszolutisztikus rendszerelemeket bevezetni, amely ellenkezik a népképviseléssel.⁹ Horn Ede egyenesen a vagyonos kisebbség „védelméről” beszélt. A virilizmust a census túlzott alkalmazásának vélte. Szerinte „a politika, a választási jog nem más, mint jog és hogy ezen természetes jog, minden becsületes és független embert megillet minden alkotmányos országban.”¹⁰ Nem fogadható el, hogy valakinek annyi joga legyen egy törvényhatóságban amennyi adót fizet.¹¹

Az 1848-as alapokkal ellentétesnek vélte Madarász Károly és Gyczy Kálmán is a virilizmust.¹² Egy új társadalmi réteget, a „pénzarisztokráciát” hoznák létre. A virilis jogot a városokra nézve károsabbnak tartották, mint a vármegyék esetében, mert a városokban laktak a vagyonosabb személyek.¹³

Tisza László az értelmiség háttérbeszorulását tartotta veszélyesnek a törvényhatósági bizottságokban a virilizmus bevezetésével. Kiemelte beszédjében a virilizmus nemzetiségellenes voltát is. A hatalom terjeszkedésének vélte ennek az új jogintézménynek a bevezetését, amiért nem tartotta elfogadhatónak, hogy „virilis szavazatokkal kell őriztetni a hatalom lajtorját.”¹⁴ Mocsonyi Sándor ellenléki román képviselő beszéde fordulópontot jelentett.¹⁵ Ekkor került felszínre ugyanis a közigazgatási reformban szereplő virilis választójog nemzetiségellenes

6 *Irinyi Károly*: i. m. 1997. 288., *Gratz Gusztáv*: A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918. I. Budapest, 1934. 93.

7 Ezen a véleményen volt Majthényi Dezső is, aki nem fogadta el azt az érvet, hogy azért kell bevezetni, mert a virilisek nagyobb anyagi erővel támogatják a törvényhatóságokat. Nagy Iván (szerk.): Az 1869-dik évi ápril. 20-dikára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Pest, 1870. (továbbiakban: KN.) KN. IX. köt. 146. Szontagh Pál is egyetértett Majthényi álláspontjával, mert szerinte ezek a személyek a közügyek iránt nem fognak nagyobb érdeklődést mutatni. KN. IX. köt. 148.

8 KN. IX. köt. 169.

9 KN. IX. köt. 180–181. Móricz Pál felszólalása.

10 KN. IX. köt. 190.

11 KN. IX. köt. 192. Hoffmann Pál felszólalása.

12 A jogegyenlőség elvének sértülését jelentené a virilizmus bevezetése. KN. IX. köt. 40., 88.

13 KN. IX. köt. 75. Győrffy Gyula felszólalása. Az arisztokrácia hatalomra kerüléséről beszélt a „demokrácia köpenyében” Almássy Sándor is. KN. IX. köt. 157., Hasonló véleményen volt még Schwarcz Gyula. KN. IX. köt. 171–175.

14 KN. IX. köt. 162.

jellege.¹⁶ A Deák-párt sorai is megbomlottak, hiszen Hoffman Pál megtámadta saját pártja javaslatát.¹⁷ Paczolay János szerint nem szabad az önkormányzatokat más alapokra helyezni, mint a törvényhozást.¹⁸

A kormánypártiak a következőkkel támasztották alá a virilizmus bevezetésének szükségességét. Gróf Andrassy Gyula nem értett egyet az ellenzéki véleménnyel, hogy a kormány a virilizmus bevezetését a nemzetiségiek ellen és hatalmának növelése végett tartotta szükségesnek. Azért tartotta elfogadhatónak, mert a törvényhatóságok maguk határozzák meg az adókat, így a legvagyonosabb réteg képvisellete indokolt a közgyűlésekben.¹⁹

Az értelmiség háttérbeszorulását pedig az akadályozza meg, hogy adójukat kétszeresen fogják számítani, így megvalósíthatják a vagyonos réteg ellensúlyozását.²⁰ Báró Eötvös József sem tartotta a közéletre károsnak a virilizmust, hanem éppen ellenkezőleg szükségesnek vélte a közigazgatás jó működéséhez.²¹

A népképviselő elvének érvényesülését sem zárja ki a virilizmus Korizmic László szerint, mert az csak a törvényhatósági bizottság létszámának felére vonatkozik.²² A képviselők el is fogadták a virilizmus bevezetését.²³

A város részéről a törvény azon rendelkezése is ellenállást váltott ki, amely a városok élére — a vármegyékhez hasonlóan — főispánt helyezett. A képviselőház elé betérjesztett „debreceni határozat” tartalmazta a főispán jogkörének megszorítását, pontosabban azt, hogy a tisztviselőket csak a kormány vonhassa felelősségre. Ez a kivételes jogkörének megszüntetését jelentette volna.²⁴ A főispáni jogkört valóságos gyámkodáshoz hasonlították, olyan felügyelet alá helyezik a városokat, amely 1848 előtt sem létezett.²⁵

A korábban említett önkormányzati jog egyik megszorításának vélte a főispáni hatáskört Mocsáry Lajos.²⁶ Hasonló véleményen volt Tisza László is, aki

16 Csorba László: i. m. 381.

17 KN. IX. köt. 298.

18 KN. IX. köt. 177.

19 KN. IX. köt. 53. Perczel Béla sem fogadta el a nemzetiségellenes érveket, pont Mocsáry Lajos képviselőre hivatkozott. KN. IX. köt. 67., Meghatározó szerep jutott Mocsáry Lajosnak a törvényjavaslat elfogadásában. *Tóth Ede: Mocsáry Lajos élete és politikai pályakezdetek (1826–1874)*. Budapest, 1976. 166–176., Korizmic László szerint a virilizmus nincs a magyarsághoz kötve. KN. IX. köt. 158–159. A közterhekhez való hozzájárulás nagyságát és a vagyonos réteg közügyekbeli érdekeltiségének növelését emelte ki Olgyay Zsigmond. KN. IX. köt. 169.

20 KN. IX. köt. 67. Perczel Béla felszólalása.

21 KN. IX. köt. 152.

22 KN. IX. köt. 158–159.

23 Támogatónan szólalt fel többek között: Latinovics Vincze, KN. IX. köt. 181–182., báró Kemény István, KN. IX. köt. 185–186., Urményi Miksa is KN. IX. köt. 195–197.

24 KN. IX. köt. 66.

25 KN. IX. köt. 75. Györfly Gyula felszólalása. Glyczy Kálmán is az 1848-as alapokon támadta a főispáni intézmény bevezetését a városokra nézve. KN. IX. köt. 88.

szerint ez ellenkezik a valódi önkormányzatiság minden követelményével, különösen a felfüggesztés és a vizsgálat elrendelése.²⁷

A városi és a vármegyei főispáni tisztség halmozását kifogásolta Kautz Gyula, aki szerint „államkormányzati közeg” kerül a városok élére. Kihagyni javasolta, hogy a vármegye főispánja egyszerre mind az adott vármegye területén lévő törvényhatósági jogú város főispáni méltóságát is betölthesse. Helyette azt tartotta elfogadhatónak, hogy több városnak egy főispánja legyen. Az elnevezésükkel sem értett egyet, ezért a „főispán” helyett a „főpolgárnagy” kifejezést javasolta. Ez nevében is utalt volna arra, hogy a vármegyei és a városi főispáni méltóság különbözik egymástól, legalább is személyileg mindenképpen.²⁸

Báró Simonyi Lajos a főispáni intézményt az adminisztrátori rendszerhez hasonlította, mert az uralkodó által kiküldött adminisztrátorok szintén az önkormányzat korlátozását jelentették. Szerinte a bevezetendő főispáni intézmény által is ez fog megvalósulni a városokban.²⁹

Felmerült még egy nagyon fontos kérdés a főispánokkal kapcsolatban. Ez a főrendi házi tagság volt. A király jogköre volt a főispánok kinevezése, amely révén automatikusan helyet kaptak a törvényhozás második kamarájában. Ezt a kinevezést azonban az uralkodó bármikor visszavonhatta és felmenthette a főispánt, amellyel a törvényhozásban való részvétele is megszűnt. Vidliczkay József szerint ez Európa egyetlen országában sincs így.³⁰

A Deák-párton belüli megoszlást jól tükrözi Justh József indítványa, melyben a főispánok kijelölési jogát megszorítandónak vélte.³¹ Pulszky Ferenc vele szemben egyenesen magát a tisztséget tartotta károsnak. Az önkormányzat biztosítékaként lehetett felfogni a főispáni jogkör pontos meghatározását is, amelyet már korábban az 1723:56. tc. is rögzített.³² A főispán örködött a törvényhatósági önkormányzat érdekének megvalósítása felett, közvetített az állam és a helyi irányítás között. Elrendelte a vizsgálatot a hanyag vagy vétkes tisztviselők ellen. A főispán gyakorolta a kijelölés jogát a tisztújító széken, kinevezte a tiszteletbeli tisztviselőket és a rendes tisztviselők közül az orvosokat, mérnököket, levéltárnokokat, segéd- és kezelő személyzetet. A közgyűlésnek és az állandó igazolási

27 KN. IX. köt. 262–265.

28 A „polgárnagy” elnevezést nem tartotta jónak, mert azt néhány város (pl. Szeged, Arad) már használta. KN. IX. köt. 265–267. *Stanescu Imre még tovább ment, mert azt sem támogatta, hogy több törvényhatósági jogú városnak egy főispánja legyen.* KN. IX. köt. 270. *Tisza Kálmán szerint azonban nem az elnevezés a lényeg, hanem hatáskörének megállapítása!* KN. IX. köt. 268–269.

29 KN. IX. köt. 267–269.

30 KN. IX. köt. 269–270. Erre megoldásként Perczel Béla azt javasolta, hogy ezt a Főrendiházi reform kapcsán kell majd megoldani. KN. IX. köt. 271.

31 KN. IX. köt. 14., 221.

32 1723.56. tc. A főispánnak megyéikben lakásáról s a megyék tisztújításáról, az alispánok s más tisztviselők állásáról. in: Márkus Dezső (szerk.): *Copus Juris Hungarici, Magyar Törvénytar*

választmánynak is az elnöke volt. A tervezet törvényhatósági jogú városokra is kiterjesztette a főispánok jogkörét, amely már az 1843/44. évi városi törvényjavaslat tárgyalásánál is ellenzést váltott ki.³³ A szabad királyi város tisztújításaira már korábban is királyi biztosokat rendeltek ki. Így ezen intézmény kevésbé jelentett újítást, mert a már fentebb említett és az 1848. évi városi javaslatok is tartalmaztak ilyen törekvéseket. A főispáni intézményt el kellett fogadni, mert a kormány csak így ellenőrizhette a közigazgatás tevékenységét. A főispán közvetítette az országos közigazgatást. Kerkápoly Károly szerint meg kell engedni, hogy a kormánynak helyi szinten is legyen embere. Nem tartotta tehát elfogadhatónak, hogy „hiányozzék a rendezésből a kormány és a városok között az összekötő kapocs.”³⁴ Hasonló véleményen volt Perczel Béla is, aki szerint nem képzelhető el „felelős parlamenti kormányzat, mely el lehetne a nélkül, hogy az ország minden helyén organumuk volna.”³⁵

Az omnipotens, mint a törvényhatóságok élén álló, királyi biztosi jogkörrel felruházott személy állandó céltáblája volt a debreceni ellenzéknek.³⁶ A kinevezési rendszer a társadalom megbénulását és a közszellem elsatnyulását eredményezte. Az ellenzék a városi főmértőséget a centralizáló kormányhatalom képviselőjének tekintette. Debrecen az arany középut politikáját választotta, elhatárolta ugyan magát a politikai túlzásoktól, amelyeket Heves megye és Szeged város elképzeléseiben látott megvalósulni, de szorgalmazta az omnipotens intézménynek eltörlését, mondván Debrecenben nem volt olyan radikális baloldali függetlenségi csoportosulás, amely indokolta volna a kormány ilyen nagyfokú bizalmatlanságát a várossal szemben.³⁷ Ezen intézkedést „egyenesen nemzetellenes törekvésnek” tartották.³⁸ Szeged politikusai sem nézték jó szemmel e tisztség felállítását.³⁹

Debrecenben a kormány központosítása ellen tiltakozva elutasítottak minden radikális felfogást. A város és a kormány között nem alakult ki ellentét. Még a sajtó (Debreczen) is elismerte, hogy engedelmességek a belügyminisztérium kívánságának.

Az 1870-es évek elején a polgármester szavaiból kitűnik, hogy a helyi politikában enyhülés következett be. Ez volt az az időpont (1870. március 16), amikor a 48-as párt közzé tette a programját. „Az országgyűlési választások óta a közélet

33 *Csizmadia Andor: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig.* Budapest, 1976. 120–121.

34 KN. IX. köt. 95.

35 KN. IX. köt. 270.

36 *Irinyi Károly:* i. m. 2002. 40.

37 Uo. 40.

38 *Irinyi Károly:* i. m. 1997. 289.

39 Meg kell jegyezni, hogy heves vitát váltott ki az önkormányzati jog tartalma, a városok és a vármegyék együttszabályozása is a parlamenti vita során.

pangásnak indult. [...] Alakítsunk köröket minél nagyobb számmal, városokban, faluhelyen egyaránt, ilyen vagy amolyan név alatt a körülményekhez képest.”⁴⁰

Az 1872-es közgyűlés is hasonló helyzetet állapított meg, amelyet a köz-törvényhatósági törvénynek köszönhetett a város. A közgyűlés, amelyet még az 1848-as törvények alapján tartottak, utolsó ülésén az 1848-as eredmények alkotmányos jelentőségét hangsúlyozta. A közgyűlésnek az 1848-as ellenzéki-ségbe burkolt konzervativizmusát Kovács Lajos összegezte. A municípiális önkormányzat debreceni felfogásában a hagyományörzés jutott kifejezésre. A város társadalmi, politikai és szellemi életét ez a gondolkodás teljesen áthatotta, amely a cívis társadalom megőrzését eredményezte. Ez a cívis ellenzéki-ség a társadalmi értékorientáció szempontjából egyfajta presztízs-orientációt jelentett. Ez az ellenzéki réteg lázadt fel leginkább a törvény bevezetése ellen.⁴¹

A debreceni balközép mélyen megvetette az idegen, nem magyar, izraelita sorokból kikerülő gazdag polgárságot, amely még esetleg a magyar nyelvet sem beszélte. Álláspontjukat azzal támasztották alá, hogy ők a nemzet érdekeivel nem foglalkoznak, az osztrák viszonyok ellen támogatásra bennük bázist találni nem lehet.

A város politikáját szintén befolyásolták az 1872-es országgyűlési választások. A kormány a választásokat az ellenzék letörésére akarta felhasználni. A belügyminiszteri utasítás alapján a főispán a városban a kormányzati érdeket érvényesítette. A Deák-párt előnyét akarták növelni a városokban az ellenzékkel szemben. Debrecen város főispánja is utasítást kapott a Deák-párt elveinek érvényesítésére minden mással szemben. A levélből kitűnik a baloldaltól való félelem, hiszen az meggátolná a kormány érdekeinek helyi érvényesülését. Még a helyi vallási életet is befolyásolni akarták oly módon, hogy a református lelkészeket felkérték a Deák-párt támogatására. Ezen elveket a választási elnökök kijelölésében és az adóvégrehajtás szüneteltetésében látták biztosítva.

Debrecenben az 1870-es évek elejéig nem szerveződtek helyi pártok. Az 1867-es tisztújítás következtében egy, többségében baloldali gondolkodású politikai tömörülés jött létre. Az 1870-es évek elején a Tisza-féle balközép erősödése miatt bekövetkezett pártszervezkedés alig háborította a város életét. Néhány Deák-párti képviselő megpróbálta Debrecenben is helyi szervezet létrehozni, ami azonban még nem sikerült.

Az 1867-es választás következtében sokan politikusként töltöttek be a városokban hivatalt. Soha nem fordult elő, hogy jelentős szakmai vitában pártde-

40 *Mérei Gyula*: A magyar polgári pártok programjai (1867–1918). Budapest, 1971. 189–190., *Balassa Imre*: A kiegyezés kora (1865–1875). 78–85. in: *Balla Antal* (szerk.): A magyar országgyűlés története 1867–1927. Budapest, 1927., *Bölköny József*: Magyarország kormányai 1848–1992. Budapest, 1992. 71–72., *Kiss Péter* (szerk.): Magyar kormányprogramok 1867–2002. I. kötet. 1867–1944. Budapest, 2004. 141–146. Ez a törekvés az 1869-es országgyűlési választásokat követően jelentkezett.

41 *Mérei Gyula*: A magyar polgári pártok programjai (1867–1918). Budapest, 1971. 189–190.

kek ütköztek volna össze. A pártok a választásokat nem befolyásolták. Ez a pártatlan állapot összefüggött azzal a civis nézettel, hogy a pártok csak megbénítanák a helyi közéletet.

Az országgyűlési választások eredményeként a balközép párt jelöltjei (Tisza Kálmán, Kiss Lajos és Molnár György) lettek a képviselők. Ezt az eredményt a város civiseinek, kereskedőinek, iparosainak és a református egyháznak a támogatásával érték el. A római katolikus lelkészek szinte kivétel nélkül a Deák-párt jelöltjeit támogatták.

Az 1872 utáni évek legfőbb eredménye, hogy fellazult a balközép dominanciája, és egymástól elkülönült ellenzéki csoportok jöttek létre.⁴² A városban erősödő ellenzék tényerése miatt a kormány a helyi lapokon keresztül próbálta érvényesíteni a Deák-párt elveit. Ezt az Alföldi Hírlap kétségtelenül teljesítette. Elsősorban a helyi értelmiséget és kereskedő réteget akarta megnyerni a kormány támogatására. A lap akkori szerkesztője, Telegdy László is e körbe tartozott. Ez a kis kormánypárti csoport az 1848-as érdemeket hangsúlyozta. Ezen elvek erőteljes hangoztatásával próbálta megnyerni a debreceni lakosság többségét. Az ellenzék kipellengérezésével is hívekre talált a párt. A Deák-párt még nem volt jelen teljes mértékben Debrecenben, csak egy kisebb csoportosulása létezett.⁴³

Szegeden is jelentősen befolyásolta a helyi politika a törvény elfogadását és megvalósítását, de lényeges eltérés volt, hogy míg Debrecenben a Tisza Kálmán nevével fémjelzett ellenzéki irányzat, addig Szegeden a Deák-párt játszott meghatározó szerepet. Szegeden a városi ellentétek két politikai csoportot formáltak ki, az Osztróvszky József⁴⁴ vezette „zöldcédulás” és a Réh János irányítása alatt álló „fehércédulás” pártot. Nevüket az 1867. évi tisztújításon megkülönböztetésként alkalmazott eltérő színű cédulákról kapták. A zöldcédulások körét az 1861-es tanács tagjai és egyéb személyek alkották. A másik párt heterogénebb összetételű volt. Az alapja az a liberális csoport volt, amely a városi politikában jelentős szerepet kapott. Az 1867-es tisztújításokat követően a legjelentősebb tisztségeket megszerző „fehércédulás” párt ellen Osztróvszkyék erőteljesen felléptek. A sajtót is igénybe vették a harc folyamán. A zöldcédulás párt már kezdettől

42 Uo. 42–44.

43 Debrecen (továbbiakban: Db.) Db. 1871. augusztus 17. 162. sz. Pártszervezkedés tekintettel Debreczenre. Pártpolitikáról: AH. 1872. március 18. 34. sz. Az új pártalakulások városunk keblében., Db. 1872. március 14. 54. sz. Statisztikai adatok a debreczeni Deák-párt köréből., Db. 1872. március 18. 56. sz. A debreczeni balközép párt alakuló közgyűlése., Db. 1872. június 10. 114. sz. Mit akar a debreczeni Deák-párt?

44 *Ruszoly József: A Város és polgára. Válogatott írások Szegedről.* Szeged, 1999. 22–35., 109–112., *Reizner János: Szeged története.* A XVIII. század végétől az 1879. évi árvízig. II. kötet. Szeged, 1899. 235., *Ruszoly József: Szobrot Osztróvszky Józsefnek!* (Adósságtörlesztés tíz tételben). Szeged, 1998. március 3. sz. 68–69., *Uő: A városi bírótól a polgármesterig* (A polgármester). Szeged, 1995. július–december 7–12. sz. 4–8.

fogva a Deák-párt nézeteihez közeledett, majd e párt szegedi képviselőjének tekintették magukat, főleg a Szabadelvű Kör létrejötte után. A másik pártról azonban csak sokkal később mondható el, hogy a balközép képviselője lett volna.

A helyi politikára nagy hatással volt a Szabadelvű Kör, amely 1868. február 16-án alakult meg. A körnek 12 tagú szervező bizottsága volt, amelyet többségében a „zöld párt” tagjai alkottak. Legfontosabb feladatának a belügyek rendezését tekintették. Legjelentősebb elvei: a szabadelvűség, a józan demokrácia, az egyéni szabadság és a felelősség elve volt. Osztróvszky az alakuló ülésen a békes fejlődést hangsúlyozta az 1867-es és az 1848-as törekvések közötti különbség értelmezése mellett. Szavaiban a balközép pártot („fehércédulás” pártot) támogatta. Feladatai közé sorolta a tömeg felvilágosítását és az ellenség, az „ami-tók” leleplezését. Ezen elvek jellemzőnek tekinthetők a Deák-párti nézeteket valló „zöld pártra.” A körnek 1868-ban 388 tagja volt. Elnöke Osztróvszky József, alelnöke Zsótér Andor volt, az igazgatói tisztséget pedig Takács Mihály töltötte be. A kör alapszabálya rendelkezett az évenkénti tisztújításról és a szakosztályok megalakításáról.⁴⁵ A legjelentősebb osztálya a jogi és politikai ügyekkel foglalkozott. Ezen kívül feladatkörébe tartozott a polgári törvénykezési rendtartás, a közigazgatási reform és más, a korban aktuális problémák megvitatása.

A kör tagjai tevékenységükkel nagyban elősegítették a dualizmus első éveiben lezajló reformokat. Tervezetet dolgoztak ki a bírói szervezet átalakítására. Hangsúlyozták a bíraskodásnak a közigazgatástól való különválasztását. A második reformjavaslat a bírák választásának kinevezéssel való helyettesítését akarta véghezvinni. Állást foglalt a váltótörvényszékek felállításának elképzelése mellett és az arányos törvénykezési kerületek létrehozását is szorgalmazta.

A törvénykezésnek a közigazgatástól való elválasztása után (1869:IV. tc.) a Szabadelvű Kör figyelme a közigazgatási reformra tevődött át.⁴⁶ Pártolták, hogy az új választást az 1848:XXIII. tc. alapján, háromévente hajtsák végre. Az 1870-ben kiadott belügyminiszteri leirat a megyei átszervezés utáni időszakra tette a választásokat.⁴⁷ A városrendezési törvényjavaslatot a Szabadelvű Kör politikai és jogi osztálya kapta meg véleményezésre.⁴⁸ Ezen országos jelentőségű kérdés mellett néhány helyi ügyben is határozottan fellépett, így a szegényebb iparosok támogatásában, vagy a budai országúttal összefüggésben. A kör figyelme és hatásköre a Bel- és a Felsővárosra terjedt ki, ezért a Deák-párt érdekeltségét ki

45 Szegedi Híradó (továbbiakban: SzH.) SzH. 1871. április 5. 41. sz., SzH. 1871. április 9. 43. sz.

46 A bírói hatalom gyakorlásáról szóló törvény. *Csizmadia Andor: Bürokrácia és közigazgatási reformok magyarhonban.* Budapest, 1979. 15., *Sarlós Béla: i. m.* 1981. *Csizmadia Andor: A „közigazgatási bizottság” a polgári állam szervezetében.* 118. in: *Csizmadia Andor (szerk.): Jogtörténeti tanulmányok II. A dualizmus korának állam- és jogtörténeti kérdései.* Budapest, 1968., Gratz Gusztáv: i. m. 93.

47 *Ruszoly József: Alkotmánytörténeti tanulmányok 3.* Szeged, 1993. 65–76., *Uő: i. m.* 1999. 181, *Uő: A szegedi népképviselői közgyűlés 1848–1871.* Szeged, 1984. 13.

akarták terjeszteni az Alsóvárosra. Egy politikai népkört akart szervezni, amiből egy politikamentes társaság jött létre.

A „fehér párt” szervezkedésének eredményeként alakult meg a Polgári Társalgó Kör (1867. október 17.). Elnökei Ligeti Dániel és Polozner Jenő voltak. A pártok erőviszonyai 1868 után egyre kiegyenlítettebbé váltak a közgyűlésben. Ez azonban nem jelentette azt, hogy az ellentétek teljesen feloldódtak volna. Változások következtek be a „zöld párt” szervezetében. Osztróvszky a városból távozván a politikai befolyását is elveszítette. Szerepét a közgyűlésben és a Szabadelvű Körben Dáni Ferenc, a későbbi városi főispán vette át.⁴⁹

1870 után a szegedi közgyűlés kétszer is foglalkozott a municípiális reformokkal. Előbb Pest városának elképzeléséhez csatlakozott, majd a képviselőházi törvényjavaslat vitája után már egyetértett Debrecen, Kassa, Lőcse és Marosvásárhely nyilatkozataival. A javaslat lényege az volt, hogy a köztörvényhatóságokat összhangba kell hozni a parlamentáris rendszerrel, amelyet csak a népképviselőlet elve alapján lehetett megvalósítani.

A közgyűlés a főispán hatáskörét, a bizottság megszervezését, amelynek fel részét a legtöbb állami adót fizetők képeznék, nem tartotta elfogadhatónak. A helyi lap Szegedet Debrecen csatlósának nevezte.⁵⁰

Debrecenben a helyi pártok rendszere nem alakult ki oly korán, mint Szegeden a „zöld- és fehércédulás pártok” révén. Adódott ez abból, hogy Debrecenben a balközép dominanciája töretlen volt ebben az időszakban. A két városban alapvetően eltérő politikai nézetek terjedtek el. Ezek az elvek alapján befolyásolták a városok reformtervezetét. A részletek szabályozásánál jelentős szerepet kapott az a tény, hogy a megyékkel együtt tervezték megvalósítani az igazgatás átalakítását.⁵¹

49 Reizner János: i. m. 264.

50 Ruzsoly József: i. m. 1993. 77.

51 A pártviszonyokról bővebben: Gratz Gusztáv: i. m. 1934. 24–39., Miru György: A dualista politikai rendszer és működése. 177. in: Veliky János (szerk.): Polgárosodás és szabadság (Magyarország a XIX. században). Budapest, 1999., Ruzsoly József: i. m. 1984. 13., Boros Zsuzsanna–Szabó Dániel: Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944). Budapest, 1999. 49–87